

УДК 94(477.54) «1941-1945»

О. В. Дьякова

СТВОРЕННЯ МЕРЕЖІ ПІДПІЛЬНИХ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ХАРКІВЩИНІ У 1941 РОЦІ

У статті на підставі існуючих публікацій та архівних документів розкривається процес формування мережі підпільних парторганізацій у Харківській області, визначені причини, що заважали їм ефективно працювати.

Ключові слова: Харківська область, Велика Вітчизняна війна, Рух Опору, підпільні організації, підпільний райком, підпільник.

В статье на основе существующих публикаций и архивных документов раскрывается процесс формирования подпольных парторганизаций в Харьковской области, определены причины, мешавшие им эффективно работать.

Ключевые слова: Харьковская область, Великая Отечественная война, Движение Сопротивления, подпольные организации, подпольный райком, подпольщик.

In the article existent publications and archived documents the process of forming of underground party organizations opens up in the Kharkov area, reasons, interfering with them effectively to work, are certain.

Key words: Kharkov area, Great Patriotic war, Motion of Resistance, underground organizations, underground district committee, underground worker.

Постановка проблеми. Серед малоросліджених тем в історіографії, присвяченій Великій Вітчизняній війні на Харківщині, є проблема формування мережі підпільних організацій на Харківщині.

Аналіз актуальних досліджень. Ця тема часто привертає увагу дослідників, а особливо краєзнавців. Проте вони висвітлюють дану тему лише у межах окремого населеного пункту або міста [3-7, 9-11], проте комплексної роботи по цій проблемі немає. І мета даної статті – висвітлити створення і розгортання діяльності харківських підпільних партосередків у 1941 р.

Виклад основного матеріалу. Підпілля створювалося на підставі Директиви Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 р., де зазначалося, що для керівництва всією боротьбою у тилу ворога «завчасно, під відповідальність перших секретарів обкомів і райкомів створювати із кращих людей надійні партійні осередки і явочні квартири у кожному місті, районному центрі, робочому селищі, залізничній станції, у радгоспах і колгоспах» [8, с. 18].

Створенням мережі підпільних організацій у Харківській області займалися опергрупи, до складу яких входили працівники обкому, міськкомів і райкомів партії, уповноважені НКВС. Утім головна вага цієї роботи припадала на партійних працівників, а кандидатури підпільників затверджувалися ЦК КП(б)У [12, 302-303]. В організації партійного підпілля в області активну участь приймали секретар ЦК КП(б)У Д. С. Коротченко, голова Президії Верховної Ради УРСР М. С. Гречуха, завідувач оргінструкторським відділом ЦК КП(б)У А. М. Зленко [7, с. 336-337].

Формування підпілля на Харківщині розпочалося у серпні-жовтні 1941 р. Підпілля формувалося на принципах централізму і добровільності [1, с. 41]. Спочатку планувалося, що система підпільних організацій у своїй структурі буде копіювати загальноприйнятну схему підпорядкування партійних організацій. Тобто утворювались первинні організації числом 3-5 осіб. Вони підпорядковувались райкомам, що складалися із 2-4 членів комітету, а ті, в свою чергу, – обкому, до складу якого входили секретар і 2-4 члени комітету. Для зв'язку із підпільними ланками існували зв'язкові [12, с. 306].

Проте від такої структури підпілля відмовились і були створені органи на кшталт секретаріату. Тобто обком складався із першого секретаря і кількох територіальних членів, які курирували роботу по окремим районам. Склад обкому партії підбирався і затверджувався безпосередньо ЦК КП(б)У [12, с. 302-303]. Так само створювались і підпільні райкоми партії. Склад райкому партії підбирався і затверджувався секретарем обкому КП(б)У.

Згідно з промовою Й. В. Сталіна від 3 липня і постанови ЦК ВКП(б) «Про організацію боротьби у тилу німецьких військ» від 18 липня 1941 р. була створена програма всенародної боротьби проти окупантів, основною метою якої стало завдання «створити нестерпні умови для німецьких інтервентів». Слід було дезорганізувати їх зв'язок, транспорт і самі військові частини, зривати усі їх заходи, знищувати загарбників та їх посібників [8, с. 18-19]. Від партійного керівництва районів, яким загрожувала окупація, вимагалось негайне створення підпільних партосередків, переведення частини комуністів на нелегальне становище, забезпечення підпільників зброєю, грошима, коштовностями, радіоприймачами і множувальною технікою [8, с. 19].

У 1941 р. в області по партійній лінії було сформовано – обком і 37 райкомів КП(б)У, у тому числі 4 у Харкові [11, 218]. Крім того були залишені підпільники-одинаки. Так, у Олексіївському районі у підпіллі було залишено 10 осіб, у Валківському – 2 організації загальною кількістю 11 осіб, у Зміївському – 25 осіб і т.д. [15, ф. 1, оп. 22, спр. 595, арк. 46-110]. Була створена мережа явочних квартир і підібрані зв'язкові.

Щодо їх забезпечення, згідно із промовою Й. В. Сталіна від 3 липня, то ситуація виглядала таким чином.

За архівними даними підпільники отримали значну матеріальну підтримку. Кошти і продукти харчування кожен отримував окремо. Так, секретар підпільного обкому партії І. І. Бакулін отримав 5 000 крб., 25 монет золотого карбування, годинник фірми «ЗІФ» вартістю 450 крб., маузер із 100 патронами [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 7, арк. 3, 9, 12, 14зв.]. Також на групу Івана Івановича для роботи у ворожому тилу було виділено «10 тис. карб., невелика сума золотом, значна кількість одягу, взуття, суконні та шерстяні відрізи, шкіра, вина, спирт, багато продуктів харчування тощо» [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 4, арк. 5]. Секретар Заводського райкому І. Ф. Гаркуша отримав 500 крб. і продукти харчування, 200-250 листівок німецькою та українською мовами, наган із сімома патронами [14, НДФ № 3783/4, арк. 9; НДФ № 3783/3, арк.

1; НДФ № 3783/1, арк. 7]. Члену цього райкому Г. У. Лукашеву видали «більше 1000 крб.», а іншим залишеним для роботи від Комінтернівського району видали по 400-500 крб. [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 101, арк. 5]. Продовольча база секретаря Залізничного райкому А. М. Китаєнка була залишена зв'язковій В. О. Данько [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 104, арк. 8.]. Інший член цього райкому І. С. Соколовський одержав друкарську машинку, склогограф, стрічки, папір (що було віддано на зберігання іншому підпільнику І. Огаркову), а також 2 пакети листівок, пістолет із патронами у обоймі, 2 000 крб., продукти харчування (20 кг цукру, 10 кг вершкового масла, 10 кг сала, лантух сухарів, 2-3 пуда борошна) [2, ф. Р-6452, оп. 2, спр. 2656, т. 1, арк. 16-16зв]. Секретар Основ'янського райкому О. І. Мотилевський отримав револьвер із декількома обоймами патронів (згідно відомості на видачу зброї, що зберігається у архіві, О. І. Мотилевський зброї не отримував [2. Ф. П-2, оп. 31, спр. 7, арк. 8-9]), декілька пачок листівок українського та німецькою мовами, фотопапір [14, НДФ № 3457, арк. 4, 8, 19]. Щодо забезпечення сільських підпільників, то згадок про залишення їм продуктів харчування або множувальної техніки чи зброї не виявлено.

Однак після звільнення Харківщини у своїх звітах підпільники, яким пощастило вижити, відзначали, що у них не вистачало засобів до існування.

Щодо нестачі продуктів харчування у підпільному обкомі партії, то головною причиною було привласнення коштовностей і харчів професором М. Й. Михайловським, що залишався у окупованому Харкові як зв'язковий І. І. Бакуліна. Про це Іван Іванович повідомляв у своєму передсмертному листі [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 117, арк. 12].

У матеріалах з приводу розслідування причин провалу підпільного обкому партії згадується ще одна продовольча база, про яку чомусь І. І. Бакулін нічого не знав. Про неї згадується у доповіді, що перед відправкою до Харкова представник ЦК КП(б)У батальйонний комісар М. М. Ігнат'єв отримав адресу жінки, «у якої знаходилась закладена на випадок потреби додаткова матеріально-харчова база; через Ігнат'єва був переданий наказ надати цю базу у розпорядження Бакуліна» [14, НДФ № 3457, арк. 6]. Однак ця база також не була використана підпільниками, бо відомостей про покращення харчування підпільників після появи у Харкові М. М. Ігнат'єва немає. Уже після звільнення Харкова один із підпільників Шергунов звітував: «Продовольчої і грошової бази у нас не було, їли лущиння бурака та картоплі,

макуху... Часто нічого не їли по декілька днів» [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 113, арк. 16]. Підпільникам приходилось ходити на мінки у село, щоб придбати продукти харчування.

Щодо навчання підпільників, то із наявних документів видно, що вони ніякої ґрунтовної підготовки не проходили – лише інструктаж у секретарів обкому партії – членів опергрупи [4, 8-10; 5, 7]. Серед залишених комуністів були чимало людей, що мали досвід підпільної роботи у революційні часи 1917-1921 рр. (І. Ф. Гаркуша, І. О. Корзін та інші). Проте умови, у яких приходилось працювати під час Великої Вітчизняної війни, змінилися.

Причиною такого ставлення до навчання і забезпечення підпільників необхідним майном і коштами слід вважати сподівання на нетривалу окупацію німцями області. Після війни І. Ф. Гаркуша з цього приводу згадував, що секретар обкому партії І. І. Профатілов йому казав: «Ваша робота є відповідальною і небезпечною, але ж це ненадовго. Через кілька місяців ми знову зустрінемося у нашому місті» [14, НДФ № 3783/4, арк. 8].

Головне завдання, що отримали підпільники у 1941 р. напередодні окупації, було облаштуватися і чекати зв'язкового із Центру, який і надасть конкретні завдання [2, ф. Р-6452, оп. 2, спр. 2656, т. 1, арк. 6]. Крім того, підпільники отримали загальні завдання: розповсюджувати листівки, вести антинімецьку пропаганду серед місцевого населення, саботувати накази окупаційної влади. У 1941 р. підпільникам заборонялось влаштуватися на роботу у створені німцями органи влади, що пізніше були визнано помилковим. Адже, працюючи в управі, чи сільським старостою, або поліцейським месники могли ефективніше проводити роботу, впливати на свідомість пересічних громадян.

З приводу конкретних завдань, поставлених перед членами підпільного обкому партії, то про них ніде нічого не говориться. Правда вже після війни, один із секретарів обкому партії О. І. Смирнов згадував, що у розмові із І. І. Бакуліним останньому пропонувалось «...якщо чомусь не отримаєте вказівок, дійте самі... Проводьте роботу, вселяйте впевненість у радянських людей... Коли трохи обживетесь, підбирайте бойові групи для того, щоб шкодити німцям. Якщо будуть відомості про військові частини і т.д., передавайте їх обкому» [2, ф. П-11278, оп. 2, спр. 29, арк. 9].

У 1941 р. підпільні райкоми партії були сформовані у всіх районних центрах. Тут залишались в основному партійні та радянські активісти [15, ф. 1, оп. 22, спр. 595, арк. 18-34]. Виключенням стали Сахновщанський, Дворічансь-

кий, Валківський, Старосалтівський і Лозівський райони (перші секретарі чотирьох РК КП(б)У стали членами підпільного обкому партії.), по Харківському сільському району даних немає [15, ф. 1, оп. 22, спр. 595, арк. 22]. Щодо Близнюківського району, то у державному архіві Харківської області є відомості про утворення підпільного райкому вже після його окупації – на початку листопада 1941 р. у Куп'янську, де перебував звичайний Харківський обком партії. Тут був сформований і відправлений у тил ворога підпільний РК КП(б)У [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 22, арк. 83].

У Харкові на відміну від сільських районів були залишені люди, які не мали відношення до партійної роботи, а працювали на промислових підприємствах або у науково-дослідних або вищих навчальних закладах. Як зазначалось вище, у Харкові було сформовано 4 райкоми КП(б)У: Нагорний РК (до нього увійшли Дзержинський і Кагановичський райони) на чолі із С. М. Яковлевим і замісником Г. П. Синіциним; Основ'янський РК (до нього увійшли Жовтневий і Червонозаводський райони) на чолі з О. І. Мотилевським і замісником М. Пономаренком; Залізничний РК (Червонозаводський і Жовтневий райони) на чолі з А. М. Китаєнком і замісником І. Д. Штефаном; Заводський РК (на території Сталінського, Комінтернівського та Орджонікідзевського районів) на чолі з І. І. Гаркушею і замісником – М. П. Дубенком [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 3, арк. 159-161].

Працювати підпільникам у окупованій Харківській області було надто важко. Наприкінці листопада 1941 р. просування вермахту на Схід припинилось і по області пролягла лінія фронту. Це призвело до суттєвих змін у складі та мережі партійного підпілля. Месники, що залишились на неокупованій території, були легалізовані. Усі окуповані німцями райони і сам Харків були насичені німецькими військами. Окупанти встановили жорстокий режим, що супроводжувався арештами і жорстокими покараннями усіх, хто запідозрювався у боротьбі з новою владою. Німці мали списки комуністів, які могли б вести боротьбу проти них. Тому таких людей швидко виявляли і нейтралізували (страчували або встановлювали за ними стеження). Допомагали окупантам у цьому місцеві жителі, які позитивно ставились до приходу німців, сподіваючись, що останні принесли в Україну європейську цивілізацію. Саме вони намагались нейтралізувати потенційних борців з новою владою і їм часто це вдавалось зробити. Особливо ефективно це відбувалось у 1941 р. Так, у листопаді ц.р. у Харкові був страчений секретар парторганізації ст. Нова Баварія О. І. Катаєв, а у

грудні – член Дергачівського РК КП(б)У Д. С. Коваль; заарештовані член Заводського райкому І. С. Соколовський, член Дергачівського РК КП(б)У М. Б. Яновицький, секретарі парторганізацій Г. І. Кондратов, М. І. Христюєв та багато інших; опинилась під підозрою секретар парторганізації А. К. Белоусова.

Така ж ситуація була і в райцентрах області. Це призвело до кадрових перестановок. Головною причиною таких пертурбацій став людський фактор. Під час бойових дій частина людей, що дала згоду залишитись у підпіллі, разом із військами покинула захоплену гітлерівцями територію. Углиб країни виїхали деякі керівники та члени підпілля Великобурлуцького (І. П. Канаєв і Г. Я. Лиман) [2, Ф. П-2, оп. 31, спр. 25, арк. 21], Печенізького (Г. М. Андрусенко), Старовірівського (К. І. Дементьєв і З. Ф. Зіновьєв), Чугуївського (В. Я. Борзов), Краснокутського (О. Г. Корабельщиков), Коломацького (П. І. Сербін), Кегичівського (С. У. Джегур), Нововодолазького (О. В. Коваленко і М. С. Шпаченко), Балакліївського (Т. С. Джим) районів [2, ф. П-2, оп. 1, спр. 1140, арк. 4-4зв.]. Секретарі та члени Барвенківського (А. У. Пісковський), Зміївського (О. М. Савченко) [6, 22; 9], Старосалтівського (І. П. Васильченко і О. М. Щербак) [14, № 9399, арк. 18-19], Красноградського (Г. М. Дедков) [15, ф. 1, оп. 1, спр. 588, арк. 148], Олексіївського (В. С. Ульянов і О. Г. Бузника) і Липецького (І. Н. Парнюк) [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 8, арк. 28, 62] районів пішли у партизанські загони. Секретар Дергачівського РК КП(б)У М. Г. Южаків злякався репресій і переїхав до Курська [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 2, арк. 72.]. Серед тих, хто залишився на місцях, були підпільники Золочівського, Лозівського, Валківського районів [2, ф. П-31, спр. 4, арк. 123]. У деяких районах пройшла зміна керівників. Так, у Золочівському районі замість М. Й. Короля першим секретарем став І. Т. Зінченко [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 30, арк. 11], а у Лозівському районі замість А. К. Максименка [15, ф. 1, оп. 22, спр. 595, арк. 20] – П. І. Маліна [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 81, арк. 1].

Важливим чинником такої позиції підпільників можна вважати те, що комуністи не мали зв'язок із підпільним обкомом партії. Секретарі проводили (або не проводили) роботу на власний розсуд, часто не знаючи навіть, що відбувається у сусідніх районах. І все ж, не дивлячись на небезпеку, значна кількість підпільників Харківщини виявилась відповідальною і розпочала боротьбу, нехтуючи власним життям.

До складу сформованого підпільного обкому партії входили Д. С. Єрмолаєв (до війни перший секретар Валківського райкому партії), А. О. Моспанов (до війни перший секретар Сах-

новчанського райкому партії), І. Х. Палілов (до війни перший секретар Дворічанського райкому партії) та І. О. Корзін (до війни перший секретар Старосалтівського райкому партії). Кожен член обкому повинен був курирувати визначену територію області. Щодо запасного секретаря, то планувалося залишити Д. С. Єрмолаєва (а не І. І. Бакуліна, як відзначається у багатьох публікаціях) [15, ф. 1, оп. 22, спр. 595, арк. 17]. Як з'явилась кандидатура І. І. Бакуліна напередодні окупації, на це питання поки що немає відповіді, адже у списках підпільників за 1941 р., що зберігаються у державному архіві Харківської області, його прізвище не зустрічається (але воно є у звітах на видачу зброї та матеріальних цінностей).

Після призначення до складу підпільного обкому партії А. О. Моспанов та І. О. Корзін виїхали на місце роботи і втратили зв'язок як із Харковом, так і з Куп'янськом [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 4, арк. 125]. Як з'ясувалось пізніше, А. О. Моспанов загинув [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 4, арк. 133] і відомостей про його роботу немає. Щодо інших, то І. Х. Палілов був виведений із складу обкому [15, ф. 1, оп. 22, спр. 104, арк. 16, 31], а Д. С. Єрмолаєв служив уповноваженим Військової ради Донського фронту» [15, ф. 1, оп. 22, спр. 104, арк. 49]. І. О. Корзін, прибувши до указанного місця, намагання об'єднати месників під своєю орудою, проте командири партизанських загонів йому не підкорились і діяли самостійно. Коли у січні 1942 р. розпочалась Барвенківсько-Лозівська операція, І. О. Корзін вийшов у радянський тил [14, НДФ № 3464, арк. 4].

У офіційному звіті Харківського обкому партії, складеному 1945 р., оприлюднений інший склад обкому КП(б)У: секретар І. І. Бакулін, члени І. О. Корзін, А. М. Китаєнко, І. П. Синіцин, О. І. Мотилевський, І. Ф. Гаркуша [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 2, арк. 37; 11, 217; 12, 336]. Крім І. О. Корзіна, всі інші перелічені товариші залишалися працювати у підпільних райкомах партії міста Харкова і за документами 1941 р. не входили до складу підпільного обкому партії. Тому можна припустити, що цей склад обкому партії був визначений вже після звільнення Харкова на підставі розслідування діяльності підпільників і їх зв'язків із І. І. Бакуліним.

Мережею підпільних організацій м. Харкова став керувати І. І. Бакулін. Він незабаром після приходу окупантів шукає зв'язок із залишеними для боротьби товаришами. Через зв'язкову Є. С. Барановську він установив зв'язок із деякими секретарями райкомів, їх замісниками і членами, керівниками підпільних партосередків. Причому І. І. Бакулін залучає до Руху Опо-

ру не тільки комуністів, а й безпартійних товаришів (сім'ю Першиних, О. Лопатіну, В. Хмельницьку та інших [15, ф. 1, оп. 22, спр. 104, арк. 31]). В основному месники писали і розповсюджували листівки. Сформовані райкоми не діяли самостійно, а співпрацювали із І. І. Бакуліним. Більшість партійних керівників районної ланки загинула у травні-липні 1942 р., коли був розгромлений обком партії.

Крім того, в окупованому Харкові було залишено 20 партосередків [підраховано за: 2, ф. П-2, оп. 31, спр. 3, арк. Зв.-7]. Проте більшість їх не наважилось розпочати боротьбу. Головною причиною такої ситуації можна вважати страх перед репресіями з боку окупантів. Люди не виходили на зв'язок. Однак не завжди це було через страх – частині підпільників прийшлося поміняти місце проживання, бо німецьке командування поселило до їх квартир своїх військовослужбовців. Це призводило до втрати зв'язку із соратниками.

У Харкові у 1941 р. лише три підпільні парторганізації розпочали діяльність: на ст. Нова Баварія (секретар О. В. Китаєнко), у клінічестечку (секретар С. І. Буценко) і при 4-й лікарні (секретар А. К. Белоусова).

Найменше діяла парторганізація на ст. Нова Баварія. О. В. Катаєв здійснив вибух залізничної колії і паротяга, в результаті чого загинули або були поранені німці. Проте через зраду О. В. Катаєв незабаром був заарештований і страчений [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 2, арк. 45].

С. І. Буценко разом із дружиною та онуком, не маючи зв'язку з іншими членами організації, розповсюджували залишені їм листівки. Розрив зв'язку із підпіллям стався через те, що сім'я змушена була поміняти місце проживання. У лютому 1942 р. Сергій Іванович помер. Проте його родина продовжувала діяти [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 2, арк. 45; Спр. 100. Арк. 3-4].

Найдовше із залишених у цей час діяла підпільна парторганізація, очолювана А. К. Белоусовою. Однак це була не та група, яку сформували напередодні окупації. Щоб уникнути провалу, А. К. Белоусова не спілкувалася із своїми зв'язковими [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 125, арк. 5], бо один із них перелякався, а інший був під суворим контролем поліції. Утім А. К. Белоусова не склала руки. Вона познайомилася із М. Я. Франковим, який після розгрому одного із харківських загонів під Києвом повернувся додому. Була утворена нова підпільно-партизанська група, командиром якої став М. Я. Франков, а секретарем парторганізації – А. К. Белоусова [13, 140]. Керівники групи створили мережу конспіративних квартир не тільки у Харкові, а й у Люботині, Покотилівці, Будах. Група нарахо-

увала майже 50 осіб і проводила різноманітну роботу. Підпільники приймали зведення Радінформбюро і розповсюджували їх у Харкові та приміській зоні, різали телеграфні та телефонні дроти, вели розвідку, зривали обмолот хліба, вчили селян стригти курей (щоб їх не відбирали німці), ховали євреїв, допомагали військовополоненим тікати з концтаборів і шпиталів тощо [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 125, арк. 5-6]. Ця група діяла до лютого 1943 р.

Як вже зазначалось вище, декілька керівників підпільних райкомів партії пішли до партизанських загонів. Керівники Олексіївського підпілля В. С. Ульянов і О. Г. Бузника керували діями районного загону під командуванням І. П. Гуторова. Також підпільники проводили агітаційну роботу серед місцевого населення. Так, В. С. Ульянов схилив старосту с. Западінка співпрацювати із партизанами. Але у 1942 р. підпільники загинули. 17 січня був виданий місцевою жителькою О. Г. Бузника. 22 січня 1942 р., за три дні до першого звільнення Олексіївки, його розстріляли. В. С. Ульянов загинув у травні ц.р. [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 2, арк. 115-116]. Олексіївські підпільники діяли з жовтня 1941 по травень 1942 р. разом із партизанами, приймали участь у їх бойових операціях, займались агітаційною роботою серед місцевих жителів.

На відміну від олексіївських соратників, барвінківським підпільникам вдалось дожити до Перемоги. А. У. Пісковський з жовтня 1941 до травня 1942 р. очолював партизанський загін. Під час Бавенківсько-Лозівської операції у січні 1942 р. район був звільнений. А. У. Пісковський через поранення потрапив до шпиталю і коли Барвенківщина була окупована вдруге залишився у радянському тилу, де і перебував до кінця війни [6, с. 155].

Найдовше – до першого визволення рідного міста діяв Золочівський підпільний РК КП(б)У. Він поєднував як партійне, так і комсомольське підпілля. На чолі Золочівського підпілля стояв другий секретар РК КП(б)У І. Т. Зінченко. На окупованій території із 10 запланованих підпільників залишилось 7 осіб. Вони розподілили між собою обов'язки: І. Т. Зінченко здійснював загальне керівництво, М. С. Несторенко відповідав за партизанські загоони, а М. А. Котов – за агітацію та пропаганду у районі, Г. О. Махонько і Ф. Т. Капусник очолили первісні парторганізації, М. С. Поливанна стала зв'язковою, а І. П. Лопата – редактором підпільної газети [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 30, арк. 11].

Через зраду командира партизанського загону та однієї місцевої жительки у березні 1942 р. месники опинились на грані провалу, але їм

вдалося врятуватися. Після двох тижнів поневірянь М. А. Котов перейшов до Краснокутського району, а І. Т. Зінченко і М. С. Несторенко оселилися у с. Дуванка Золочівського району. У с. Дуванка і с. Карасівка вони продовжили боротьбу, зорганізувавши дві підпільні комсомольські групи.

Повернувшись у листопаді 1941 р. до Близнюківського району, секретар Й. Н. Светлов розподілив підпільників по регіонах, де вони повинні були проводити агітацію. Із семи підпільників діяло лише троє [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 22, арк. 77]. Крім проведення пропагандистських співбесід із мешканцями району, один із підпільників С. І. Кугій намагався залучити до боротьби старосту сільуправи, а пізніше шефа райуправи Ангольда. Останній до війни був комсомольським активістом і месники сподівались на його підтримку. Втім наскільки Ангольд допомагав підпільникам важко сказати, бо, з одного боку, він не саботував завдань окупантів, а, з іншого, – майже всі підпільники у різні часи були заарештовані, проте через деякий час звільнені. Коли почались арешти, підпільники умовили Й. Н. Светлова виїхати із району, що він і зробив на початку січня 1942 р. У 20-х числах січня Близнюківщина вперше була звільнена радянськими військами і підпільники евакуювались у радянський тил. С. В. Кугій незабаром був заарештований органами НКВС і звинувачений у зраді [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 22, арк. 93].

У Лозовій перший підпільний РК КП(б)У діяв з жовтня 1941 по січень 1942 р. Його очолював П. І. Маліна [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 81, арк. 3зв.]. Як видно із архівних документів, він єдиний із членів підпільного райкому партії, хто залишився у районі. За словами самого П. І. Маліни, він був пов'язаний «особистою інструкцією товариша Профатілова – чекати подальших вказівок і самостійно не діяти» [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 81, арк. 3зв.]. Це стало причиною того, що чоловік не зміг розгорнути ефективної діяльності. За час перебування в окупованій Лозовій П. І. Маліна згуртував навколо себе підпільну групу у складі Я. Янка, Т. Свергуненка, І. Колісника та інших [2, ф. П-2, оп. 31, спр. 81, арк. 1]. Підпільники розклеювали листівки, збирали зброю, підпалили будинок німецької комендатури. П. І. Маліна викрив українську націоналістичну організацію у місті, до якої входило троє людей (у січні 1942 р. вони були заарештовані і розстріляні органами НКВС). Після приходу радянських військ, підпілля у Лозовій перестало існувати, а його керівник за розпорядженням Наркомату шляхів сполучення виїхав із міста і повернувся лише у листопаді 1943 р. [3, с. 61].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, можна побачити, що сформована мережа підпільних партійних організацій Харківської області не спромоглася розгорнути ефективний спротив загарбникам. Причинами цього слід визначити наступне. 1. Неправильний підбір кадрів. Серед залишених виявилось багато нерішучих людей, які не стали працювати через страх перед тортурами і смертю. Слід відзначити, що зрадниками виявились лише одиниці. Навіть вступивши у зв'язок із окупантами, такі люди не видавали своїх товаришів (проте все одно вони були заарештовані органами НКВС і звинувачені у зрадництві). 2. Через непередбачені обставини зв'язок між підпільниками розпався. До таких обставин слід віднести відсутність зв'язку із обкомами партії – і підпільним, і тим, що знаходився у радянському тилу. Відносно Харкова причиною розриву зв'язків між підпільниками можна назвати зміну місця проживання. Останнє відбувалось за наказом гітлерівського командування, яке розквартировувало вояків у жилих будинках. 3. Відсутність знань з методів ведення підпільної боротьби. Якщо комуністи старшого покоління, залишені на окупованій території, мали досвід партизанської або підпільної боротьби часів громадянської війни, то більш молоді люди вступали у боротьбу на свій страх і ризик, не володіючи навіть елементарними методами конспірації. 4. Німці мали значний досвід боротьби із месниками, набутий у попередні роки при захопленні європейських держав. У окупантів був розгалужений апарат для придушення спротиву місцевого населення, як німецький (гестапо), так і створений із місцевих жителів (поліція), що ненавиділи радянську владу і сповіщали окупантів про тих людей, хто міг піднятися на боротьбу проти гітлерівців. 5. Частина підпільних організацій у 1941 р. не розпочала роботу тому, що їх районні центри не було окуповані німцями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гордеев А. Ф. В годы суровых испытаний : опыт и проблемы партийного руководства комсомолом Украины в 1941 - 1945 гг. / А. Ф. Гордеев. – Харьков : Изд-во "Основа" при Харьковском государственном университете, 1991.
2. Державний архів Харківської області.
3. Дьякова О. В. Діяльність підпільників у Лозовій у період гітлерівської окупації // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків : Майдан, 2008. – Вип. 31.

4. Дягилев Е. В. Верю беспредельно... : Док. повесть о Герое Советского Союза И. И. Бакулине / Е. В. Дягилев, И. Я. Мирошников, Н. И. Старовойт. – Харьков : Прапор, 1981.
  5. Ельшин Н. Хранить постоянно : [О Герое Сов. Союза И. И. Бакулине] / Н. Ельшин. – М. : Политиздат, 1979.
  6. Науменко К. Є. Партизани Барвінківщини : воєнно-історичний нарис / К. Є. Науменко. – Харків : «Видавництво САГА», 2007.
  7. Очерки истории Харьковской областной партийной организации / О. Г. Баськов, С. З. Голиков, Б.В. Дягилев и др. – Харьков : Прапор, 1980.
  8. Русский архив : Великая Отечественная. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. : Документы и материалы. Т. 20(9). – М. : ТЕРРА, 1999.
  9. Савченко О. М. Підпілля Зміївщини / О. М. Савченко // Вісті Зміївщини. – 2003. – 3 червня.
  10. Сергеев В. Підпілля // Радянське слово. – 1991. – 11, 18 вересня, 3 жовтня.
  11. Скоробогатов А. В. Харків у часи німецької окупації (1941 - 1943) / А. В. Скоробогатов. – Харків : Прапор, 2004. – С. 231.
  12. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941 – 1945 рр. : У 3-х т. Т. 1 / М. О. Буцько, М. М. Власов, П. І. Денисенко та ін. – К. : Політична література, 1967.
  13. Франков Н. Я. Город продолжает борьбу // В боях за Харьковщину : Воспоминания участников Великой Отечественной войны. – Изд. 3-е, испр. и доп. – Харьков : Прапор, 1973.
  14. Харківський історичний музей.
  15. Центральний державний архів громадських організацій України.
-